

IV OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA NAUKOWA
B A Ś N I E I B A J K I
JAKO PRZEDMIOT INTERDYSCYPLINARNYCH BADAŃ NAUKOWYCH
ABSTRAKTY

Redakcja:
Paulina Szymczyk, Iwona Domina

Lublin, 30 czerwca 2022 r.

**IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa
„Baśnie i bajki jako przedmiot
interdyscyplinarnych badań naukowych”**

Abstrakty

**IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa
„Baśnie i bajki jako przedmiot
interdyscyplinarnych badań naukowych”**

Abstrakty

Redakcja:
Paulina Szymczyk
Iwona Domina

Fundacja na rzecz promocji nauki i rozwoju TYGIEL
Lublin 2022

**IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Baśnie i bajki
jako przedmiot interdyscyplinarnych badań naukowych”
30 czerwca 2022 r.**

Abstrakty

Redakcja:
Paulina Szymczyk
Iwona Domina

Skład i łamanie:
Monika Maciąg

Projekt okładki:
Marcin Szklarczyk

© Copyright by Fundacja na rzecz promocji nauki i rozwoju TYGIEL

ISBN 978-83-67194-64-8

Wydawca:
Fundacja na rzecz promocji nauki i rozwoju TYGIEL
ul. Głowackiego 35/348
20-060 Lublin
www.fundacja-tygiel.pl

Komitet Naukowy:

- **dr hab. Katarzyna Jachimowska, prof. UŁ**, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki
- **dr hab. Aneta Rogalska-Marasińska, prof. UŁ**, Katedra Teorii Wychowania, Wydział Nauk o Wychowaniu, Uniwersytet Łódzki
- **dr hab. Danuta Stanulewicz, prof. UG**, Zakład Glottodydaktyki i Przetwarzania Języka Naturalnego, Instytut Anglistyki i Amerykanistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański
- **dr Renata Bryzek**, Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa, Wydział Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
- **dr Barbara Forysiewicz**, Zakład Kulturoznawstwa, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański

Komitet Organizacyjny:

- Ewelina Chodźko
- Alicja Danielewska
- Iwona Domina
- Maria Jaworska
- Joanna Jędrzejewska
- Kinga Kalbarczyk
- Joanna Kozłowska
- Kamil Maciąg
- Monika Maciąg
- Izabela Mołdoch-Mendoń
- Paulina Pomajda
- Marcin Szklarczyk
- Paulina Szymczyk
- Sylwia Wajs

Organizator:

Fundacja
TYGIEL

Spis treści

Wystąpienia Gości Honorowych

Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju w kształceniu nauczycieli. Walory bajki jako narzędzia dydaktycznego	11
Elementy fantastyczne w najnowszej kaszubskiej literaturze dla dzieci	13

Wystąpienia Uczestników

Bajka prawdą przeplatana. O gatunkowym pograniczu literatury pięknej i naukowej na przełomie XIX i XX wieku	17
Bajki terapeutyczne pomocne w zwalczaniu lęku u dzieci	19
Bajki w przedszkolnym nauczaniu języka niemieckiego na przykładzie „Bardzo głodnej gąsienicy” Erica Carle’a	20
Bajkoterapia jako metoda pracy z dziećmi z problemami.....	21
Brzydkie opowieści pięknych ludzi. Estetyka brzydoty w bajkach ludowych z okolic Przasnysza.....	22
„Być albo nie być”, czyli próba analizy egzystencjalnej Śpiącej Królowny w perspektywie teorii Viktora E. Frankla	23
Elementarz gwary warmińskiej, legendy, baśnie i bajki w innowacji pedagogicznej „Warmia moja Mała Ojczyzna”	24
Emancypacja kobiet w baśni – możliwości i ograniczenia.....	25
Instrumentalizacja wątków historycznych i politycznych w serialu animowanym Spider-Man (1994).....	26
Mądrała czy głupek? Wizerunek osiołka w bajce na przestrzeni epok	27
Młode buntowniczk. Bohaterki baśni Jessie Burton „Marzycielki” wobec dylematu osobistej wolności	28
Motywy historyczne bezpośrednie i powiązane w bajce Scooby-Doo Show (1976)....	30
Nieśmiertelność baśni „Tysiąca i jednej nocy”	31

Noc opowieści w Słowińskim Parku Narodowym. Od pomysłu do realizacji	32
Śmiechoterapia. Bajki terapeutyczne Christiny Nöstlinger i Grzegorza Kasdepke – analiza komparatystyczna.....	33
Wartości ekologiczne w bajce Carla Cuppiniego „Il mistero delle meraviglie scomparse”	35
Indeks Autorów	36

Wystąpienia Gości Honorowych

Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju w kształceniu nauczycieli. Walory bajki jako narzędzia dydaktycznego

dr hab. Aneta Rogalska-Marasińska, prof. UŁ, Katedra Teorii Wychowania,
Wydział Nauk o Wychowaniu, Uniwersytet Łódzki

Kształcenie współczesnego nauczyciela do pracy w szkole/w uczelniach wyższych wymaga wielowątkowego przygotowania, odbywającego się w ramach studiów pedagogicznych/na kierunkach nauczycielskich, a także w formach kształcenia i doskonalenia zawodowego. Oczekiwania stawiane dzisiejszym pedagogom/wychowawcom/mentorom/animatorom wynikają z dynamicznie zmieniających się wyzwań społecznych, kulturowych, politycznych, gospodarczych.

Jednym z nich jest koncepcja zrównoważonego rozwoju, której realizacji w wielu sferach życia i aktywności zawodowej człowieka są nie tylko oczekiwane, ale i podejmowane. Coraz wyraźniej dotyczy to również obszaru edukacyjnego.

Paradygmat edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju zaczyna być określany, jako konieczna droga kształcenia nauczycieli. Im bowiem przypisana jest rola wychowywania kolejnych pokoleń w poczuciu odpowiedzialności za siebie, innych ludzi oraz szeroko rozumiane środowisko, życia/istnienia człowieka.

W praktyce edukacyjnej poszukuje się więc takich strategii i metod kształcenia, które nie tylko będą adekwatne do poznawanych treści, ale będą miały charakter antycypacyjny. Będą motywować uczących się do zaangażowanego wysiłku edukacyjnego.

Niewątpliwie bajka jako narzędzie społecznej komunikacji była i jest jedną z podstawowych form wychowawczych wykorzystywanych w kulturach i społecznościach świata. W poszukiwaniu nowych i odpowiadających na aktualne wyzwania metod dydaktycznych warto się do niej odnieść, gdyż za nieprzemijalnością zapotrzebowania na bajkę, kryją się jej walory, które można i należy wielopłaszczyznowo zgłębiać, również z perspektywy narzędzia dy-

daktycznego. Walory (m.in. cechy, funkcje, tematyka) bajki zostaną przedstawione w relacji do metod dydaktycznych (wraz z celowością ich stosowania). Analiza ta, zaprezentowana na tle wyzwań zrównoważonego rozwoju, ma służyć wykazaniu szerokich i nieszablonowych możliwości edukacyjnych w kształceniu przyszłych i obecnych nauczycieli.

Elementy fantastyczne w najnowszej kaszubskiej literaturze dla dzieci

dr hab. Danuta Stanulewicz, prof. UG, Zakład Glottodydaktyki i Przetwarzania Języka Naturalnego, Instytut Anglistyki i Amerykanistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański

Literatura kaszubska dla dzieci często kojarzy się z bajkami ludowymi. Zbiory bajek przeznaczonych dla młodych czytelników wydawano w PRL w języku polskim, jak i w kaszubskim – zaznaczyć tu jednak trzeba, że tych ostatnich było znacznie mniej. Po kaszubsku ukazało się wtedy również kilka tomików wierszy dla dzieci. W roku 1991 zaczęto nauczać języka kaszubskiego w szkole. Rosnąca z roku na rok liczba uczniów z pewnością przyczyniła się zarówno do zwiększenia liczby publikowanych utworów w tym języku, jak i ich gatunkowej różnorodności. W ostatnich kilkunastu latach oficyny pomorskie wydają, oprócz zbiorów bajek ludowych i wierszy (są to nierzadko wznowienia), książki z utworami fantastycznymi i realistycznymi, a także przekłady klasyki światowej i polskiej.

W referacie koncentruję się na najnowszej literaturze kaszubskiej dla dzieci (z pominięciem przekładów). Celem referatu jest przedstawienie wykorzystanych w niej elementów fantastycznych, pochodzących z bajek ludowych, a także będących tworem wyobraźni autorów lub nawet zainspirowanych zamówieniem. Wśród istot fantastycznych młodzi czytelnicy napotkają na kartach książek kaszubskie kraśnięta i stolemy oraz Purtką i Goską – króla morza, a także smoka i kasztanowego rycerza. Oprócz istot fantastycznych w analizowanych utworach występują ludzie i zwierzęta obdarzone cechami nadprzyrodzonymi. Ponadto należy zwrócić uwagę na intertekstualność najnowszej literatury kaszubskiej dla dzieci – uważni czytelnicy z łatwością mogą odnaleźć niektóre z pojawiających się w niej motywów w utworach powstałych w innych kręgach kulturowych. Kolejnym zagadnieniem wartym omówienia jest tworzenie nazw własnych – istoty fantastyczne miewają znaczące imiona (a niekiedy także nazwiska).

Omawiane przykłady elementów fantastycznych pochodzą m.in. z serii „Bycio herbu kasztan” Anny Gliszczyńskiej, powieści „Mariolka i jej przigodę” Romana Drzeżdżona, opowiadania „Czerwony guzyczek” Ewy Dążkowskiej i zbiorku „Bójczy kaszëbsczé” Janusza Mamelskiego.

Wystąpienia Uczestników

Bajka prawdą przeplatana. O gatunkowym pograniczu literatury pięknej i naukowej na przełomie XIX i XX wieku

Anetta Gajda, anetta.gajda@uni.lodz.pl, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Wydział Filologiczny UŁ, Uniwersytet Łódzki, <http://filolog.uni.lodz.pl/>, filolog.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0001-7097-2348>

W niniejszym wystąpieniu analizie zostały poddane teksty Marii Julii Zaleskiej – jednej z najwybitniejszych popularyzaterek treści naukowych przełomu XIX i XX wieku. Celem badawczym było określenie statusu genologicznego badanych tekstów będących egzemplifikacjami gatunku, jakim jest tzw. bajka popularnonaukowa oraz wskazanie miejsca tej formy na typologicznej mapie gatunków popularnonaukowych przy uwzględnieniu klasyfikacji tradycyjnych oraz współczesnych. W wystąpieniu została dokonana charakterystyka genologiczna wskazanej formy obejmując poziomy: strukturalny, poznawczy, stylistyczny oraz pragmatyczny. W świetle przeprowadzonych badań gatunek ten stanowi swoistego rodzaju kontaminację konwencji typowych dla tekstów literackich z cechami intensywnie rozwijających się w 1. poł. XIX w. gatunków naukowych. Dzięki przeprowadzonym analizom udało odtworzyć teoretyczny model gatunkowy bajki popularnonaukowej.

Za cechy konstytutywne autorka uznała: 1) charakter hybrydyczny i amorficzny gatunku (kontaminacja elementów gatunkowych baśni literackiej i fantastycznonaukowej, pogadanki popularnonaukowej, opowiadania); 2) strukturę analogiczną do bajki literackiej (wstęp, dynamiczna akcja z punktem kulminacyjnym, szczęśliwe zakończenie i morał); 3) w aspekcie poznawczym – wszystkie elementy baśniowe podlegające modyfikacji tak, by mogły służyć przede wszystkim funkcji poznawczej (postacie, fabuła, elementy świata przedstawionego); 4) w aspekcie pragmatycznym – relację z odbiorcą opartą na układzie przypominającym relację nauczyciela i ucznia; 5) w aspekcie stylistycznym – narrację często przypominającą wykład naukowy, pogadankę lub lekcję (opisy i dialogi pełnią funkcję uprzystępniającą, język poetycki jest przeplatany naukową terminologią i elementami językowymi

oraz strukturami typowymi dla myślenia naukowego i języka popularno-naukowego, np. terminologia naukowa.

W zakończeniu autorka podała kilka postulatów o charakterze genologicznym.

Bajki terapeutyczne pomocne w zwalczaniu lęku u dzieci

Karolina Ewelina Bil, karolina155@o2.pl, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet Marii- Curie Skłodowskiej w Lublinie

Bajka terapeutyczna jako metoda obniżania poziomu lęku jest w psychoterapii zupełną nowością. Bajki terapeutyczne pozwalają spojrzeć na swoje problemy i uczą jak pomagać samemu sobie w trudnych sytuacjach. Dla rozwijającego się dziecka świat jest czymś nieznanym gdzie następują ciągłe zmiany, dziecko musi reagować i się z nimi zmierzyć. Często są to bolesne doświadczenia z dzieciństwa lub przykre sytuacje zaburzające rozwój osobowości. Lęki na jakie narażone są dzieci zostawiają trwałe ślady – blizny – na osobowości. Są dla nich koszmarem i choć dla nas są czymś niezrozumiałym i mało istotnym, nie należy ignorować problemów dziecka. Świat pełen jest sytuacji, zdarzeń, przykrych odczuć, które rodzą w dziecku wiele niepokojów. Jeśli te niepokoje są doznawane nader często i o dużej sile, to mogą prowadzić do zahamowań lub wzmożonej aktywności. Doznawanie lęku jest procesem rozwojowym, a zaburzeniem staje się wówczas, gdy dominuje w zachowaniu i dezorganizuje życie dziecka. Lęk jest emocją, która znana jest wszystkim ludziom i przez wszystkich przeżywana. Niestety dzieci same nie radzą sobie z nim i dlatego potrzebne jest im nasze wsparcie. Bajki pełnią bardzo wiele funkcji. Uczą one m.in. reguł jakie rządzą rzeczywistością, wzorów zachowań i postępowań, koncentracji uwagi, rozwijają wyobraźnię dziecka, bogacą jego słownictwo, kształtują i rozwijają jego osobowość, pozwalają poznać świat i umożliwiają przenoszenie się w inne miejsca. Bajki uwrażliwiają również na zło i niesprawiedliwość, a także dostarczają dzieciom wiele radości. Pozwalają na utożsamianie się z bohaterem i odczuwanie satysfakcji z możliwości rozwiązywania problemu. Pomagają w budowaniu własnej tożsamości i własnego celu.

Bajki w przedszkolnym nauczaniu języka niemieckiego na przykładzie „Bardzo głodnej gąsienicy” Erica Carle’a

Katarzyna Sowa-Bacia, katarzyna.sowa-bacia@up.krakow.pl, Instytut Neofilologii, Wydział Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, www.up.krakow.pl

W referacie ukazano możliwość wykorzystania podczas przedszkolnych lekcji języka niemieckiego bajki o Bardzo głodnej gąsienicy autorstwa Erica Carle’a.

Metoda, w której stosujemy bajki, baśnie, opowiadania, reportaże, anegdoty etc., a więc teksty narracyjne, w nauczaniu języków obcych, to metoda narracyjna. Metoda ta znana jest w literaturze przedmiotu również jako Storytelling czy Narrativer Ansatz. W metodzie tej stosuje się teksty bajek, baśni czy opowiadań zgodnie z trójfazową metodyką pracy. Metodyka ta obejmuje następujące fazy: faza pierwsza, to faza wprowadzenia tekstu do narracyjnego. W fazie tej wykonujemy czynności, które mają na celu ułatwienie zrozumienia bajki, a mianowicie: prosimy dzieci o stawianie hipotez dotyczących treści bajki, wprowadzamy i utrwalamy tzw. słowa-kłucze, a więc słownictwo, które jest niezbędne, aby dzieci zrozumiały treść bajki w języku obcym. Faza druga to opowiadanie bajki oraz jednoczesna wizualizacja jej treści. W tej fazie następuje także weryfikacja postawionych przez dzieci hipotez dotyczących treści bajki. Natomiast faza trzecia to utrwalenie treści bajki oraz jej elementów językowych. W referacie przedstawiono, jak zaadaptować oryginalny tekst bajki dla celów dydaktycznych, oraz jakie czynności należy wykonać w każdej z trzech faz, aby praca z bajką o Bardzo głodnej gąsienicy mogła przynieść korzyści przede wszystkim dla rozwoju językowego, a także dla rozwoju intelektualnego dzieci.

Bajkoterapia jako metoda pracy z dziećmi z problemami

Sylwia Koteńko, *sysia761@wp.pl*, *Studenckie Koło Młodych Pedagogów, Instytut Społeczny, Uczelnia Państwowa im Jana Grodka w Sanoku*

Bajkoterapia to bardzo stara metoda pracy, której celem jest pomoc małym dzieciom w uporaniu się z trudną dla nich sytuacją. Dzięki wykorzystaniu odpowiednio dobranych bajek czy baśni dziecko jest w stanie zrozumieć sytuację, w której się znajduje. Bajkowe postacie są stworzone w taki sposób, aby dziecko mogło się z nimi utożsamić. Dzięki temu łatwiej jest znaleźć sposób radzenia sobie z lękiem, można przepracować trudne sytuacje i w konsekwencji wyjść z nich. Bajkoterapia sprawia, że dzieci otwierają się na rozmowę, łatwiej im opowiadać o tym co czują, są pewniejsze siebie. Akcja bajki może rozgrywać się w dowolnym świecie, z dowolnymi postaciami, jednak muszą znaleźć się tam cechy świata i życia realnego. Bohaterami mogą być ludzie, przedmioty, zwierzęta i rośliny. Słuchanie takich opowieści pomaga też rozładować stres i napięcie, które w dziecku drzemią, ukaja nerwy. Metodę tą można swobodnie łączyć z innymi, na przykład z muzykoterapią. Adresami tej formy pracy są przede wszystkim dzieci od 4. do 9. roku życia. Na rynku wydawniczym i w Internecie jest wiele przeróżnych propozycji baśni i bajek terapeutycznych, które można dobrać do rodzaju lęku czy efektu jaki chce się uzyskać. Warto jednak pamiętać, że każdy może napisać własną pozycję lub modyfikować już te dostępne, tak aby jak najbardziej pasowały do słuchaczy. Ta metoda pomocy jest na tyle prosta i uniwersalna, że każdy rodzic, pedagog, nauczyciel może jej używać w codziennej pracy. Dodatkowo oferowanych jest wiele kursów i webinarów, które w skuteczny sposób wspomagają pracę z bajkoterapią.

Brzydkie opowieści pięknych ludzi. Estetyka brzydoty w bajkach ludowych z okolic Przasnysza

Anita Grzegorzewska, anita.sz wajkowska@uni.lodz.pl, Katedra Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, www.uni.lodz.pl

Przedmiotem wystąpienia była analiza tekstów zawartych w tomie „Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza”, zebranych przez polskiego etnografa Stanisława Chełchowskiego. Teksty te zwracają na siebie uwagę szczególnie dużym skondensowaniem okrucieństwa, zbrodniczości, cierpienia, a także demoniczności i sadyzmu. Badanie miało na celu objaśnienie ich wyjątkowego charakteru. Dlatego punktem wyjścia wystąpienia była jedna z kategorii wartości estetycznych – brzydota. Za jej pomocą autorka klasyfikuje i wyodrębnia na płaszczyźnie treści liczne wątki zawarte w bajkach, które są jednoznacznie oparte na negatywnych wartościach. Dalszy etap badań stanowiła analiza opisu owych wątków na płaszczyźnie językowej, ze szczególnym uwzględnieniem łamania tabu językowego, obsceniczności, brutalizacji i wulgaryzacji języka. Etap trzeci odnosił się do płaszczyzny sensorycznej, rozumianej tu jako docierające bezpośrednio do sfery nieświadomości bodźce działające na emocje odbiorcy przy pomocy urojonej percepcji zmysłowej. Istotne przeto się stało wykazanie takich fragmentów fabuły, które przywodzą na myśl określone odczucia wywoływane w realnym świecie przy pomocy fizycznych bodźców.

U podłoża szczegółowych analiz językowo-estetycznych legła wiedza etnograficzna na temat ludności zamieszkałej w okolicach Przasnysza. Ludność ta wykazywała się gospodarnością, religijnością i chęcią do nauki. Z drugiej strony nadzwyczaj obficie reprezentowane i rozpowszechnione wśród tej ludności były bajki i gadki przesycone estetyką okrucieństwa. Takiego stanu rzeczy autorka upatruje w fakcie, że popędy i złe skłonności człowieka, jego mroczna natura, skrępowana rozwojem społecznym i gospodarczym, znajduje swoją sublimację w postaci pierwotnych tekstów kultury – dającą się scharakteryzować w kategoriach estetycznych.

„Być albo nie być”, czyli próba analizy egzystencjalnej Śpiącej Królowej w perspektywie teorii Viktora E. Frankla

Sylwia Wajs, *sylwiawajs85@gmail.com*, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski, *www.psych.uw.edu.pl*

Baśnie, legendy i mity, za psychologią głębi Carla G. Junga, można odczytywać jako metaforę rozwoju człowieka oraz różnych ścieżek tego rozwoju. Jak zauważa Meredith B. Mitchel *bajki, a także mity mogą być postrzegane jako alegorie lub dramatyczne reprezentacje złożonych psychologicznych procesów, zwykle związanych z transformacją i wzrastaniem*. W większości baśni ma miejsce symboliczne „dotknięcie śmierci”, które zwykle przybiera postać sytuacji kryzysowej, w której znajduje się bohater, będąc w procesie budowy lub odbudowy tożsamości. Metaforą przedłużającego się „bycia w procesie” może być baśń o Śpiącej Królowej. Analizy owego dzieła były przedmiotem zainteresowania psychoanalityków czy feministek. Szczególnie interesującym zdaje się być jednak spojrzenie na Baśń o Śpiącej Królowej z perspektywy egzystencjalnej, jest to bowiem dzieło dotyczące pytań kluczowych dla jestestwa człowieka, pytań o sens ludzkiego życia. Według Viktora E. Frankla człowiek jest wrzucony w egzystencję bez własnej woli, jednak albo przyjmuje swoje istnienie, albo je odrzuca. Zdaniem Jaspersa, z kolei, doświadczenie egzystencjalne ma miejsce w sytuacjach granicznych, kiedy odsłania się nietrwałość bytu. Główną cechą analizy egzystencjalnej jest skierowanie uwagi ku „byciu odpowiedzialnym” jako na prawdziwą istotę bytu ludzkiego, gdyż cytując za V.E. Frankl'em *im bardziej człowiek przeoczy siebie, im bardziej zapomni o sobie, w poświęceniu się zadaniu lub poświęceniu na rzecz innych, tym bardziej jest zgodny ze swoim byciem ludzkim*. Przyjmując powyższą perspektywę, królowa, osamotniona w swym dojrzwaniu i egzystencjalnej pustce zasypia, a budzi się kochana, silna, stabilna, zintegrowana. Wraz z nią budzi się całe królestwo i zaczyna „nowe, dobre życie”.

Elementarz gwary warmińskiej, legendy, baśnie i bajki w innowacji pedagogicznej „Warmia moja Mała Ojczyzna”

Magdalena Słowik, *słowik.magdalena@tlen.pl*, Katedra Dydaktyki i Wczesnej Edukacji, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

W niniejszym wystąpieniu starano się przybliżyć nie tylko cele i założenia, ale także działania oraz efekty związane z realizacją innowacji pedagogicznej „Warmia – moja Mała Ojczyzna” na terenie szkoły podstawowej w dużym – powyżej sto tysięcy mieszkańców mieście. Podejmowane działania (dotyczące rozwijania zamiłowania i zainteresowania problematyką lokalną i regionalną), wpisane były w definicje innowacji i miały na celu nie tylko poznanie przez uczniów otaczającej ich rzeczywistości, ale także poznanie i rozbudzenie zamiłowania do własnego dziedzictwa kulturowego regionu.

W trakcie wystąpienia przedstawiono charakterystyczne elementy historii i tradycji oraz kultury tego regionu (Warmii), a także wskazano na najistotniejsze elementy różnicujące Warmię od Mazur. Przybliżono więc nie tylko historię Warmii, stroje, tańce i tradycje oraz zwyczaje warmińskie, ale także ukazano najistotniejsze legendy i baśnie warmińskie oraz przybliżono gwara warmińską – jako element naszego dziedzictwa kulturowego.

W niniejszym wystąpieniu przedstawiono poszczególne cele realizowanej innowacji oraz ukazano wyniki jej ewaluacji. Przybliżono także opinie dzieci i nauczycieli szkoły podstawowej na temat samej realizacji innowacji i jej efektów. Ukazane także zostały wykorzystywane podczas realizacji legendy, baśnie i bajki warmińskie. Ukazano również refleksje i opinie nauczycieli oraz dzieci powstałe w trakcie korzystania z Elementarza Warmińskiego E. Cyfusa i I. Lewandowskiej oraz w trakcie poznawania legend, baśni i bajek warmińskich. Niektóre z legend i baśni zostały także w skrócie przybliżone i scharakteryzowane.

Emancypacja kobiet w baśni – możliwości i ograniczenia

Joanna Szewczyk-Kowalczyk, joanna.szewczyk@uni.lodz.pl, Katedra Pedagogiki Wieków Dziecięcego, Wydział Nauk o Wychowaniu, Uniwersytet Łódzki

Magdalena Kaliszewska-Henczel, magdalena.henczel@now.uni.lodz.pl, Katedra Pedagogiki Wieków Dziecięcego, Wydział Nauk o Wychowaniu, Uniwersytet Łódzki

Zdaniem Jacka Zipesa baśń podlega naturalnemu rozwojowi, co związane jest z kulturową ewolucją ludzi, którzy ją opowiadają i tworzonych przez nich systemów społecznych. W baśniowych tekstach, jak w lustrze, odbija się utrwalony obraz świata danej wspólnoty.

Wizerunek kobiety zarysowany w baśniach odwzorowywał jej status społeczny, który dawniej sprowadzał ją jedynie do roli matki i żony. Jednakże bajki ewoluują odzwierciedlając współczesne społeczeństwo i jego zmieniające się wartości. Bycie zależną od mężczyzn nie jest już jedyną drogą i sensem życia.

Bieżący zwrot w stronę emancypacji i wolności generuje potrzebę realizowania kategorii z nimi związanych w tekstach literatury dla dzieci i młodzieży. Powstają zatem baśnie pisane „na nowo”, jak w zbiorze „Kraina baśni jest dla wszystkich” pod redakcją Boldizsár M. Nagy (2021). Wydawcy oferują także publikacje, z zebranymi baśniami ludowymi, których fabuła zogniskowana jest wokół postaci kobiecych. Należą do nich klasyczne opowieści z całego świata, które ukazały się w dwóch książkach Myriam Sayalero „Baśnie, których nie czytano dziewczynkom” (2019) i „Baśnie dla nieustraszonych dziewczynek” (2022).

Na potrzeby niniejszego wystąpienia przeprowadzono analizę tekstów przywołanej autorki, w wyniku których ujawniły się przestrzenie do interpretacji semiotycznych wokół postaci bohaterek, symboli, elementów fabuły oraz warstwy językowej.

Eksploracje badawcze stanowiły próbę odpowiedzi na pytanie czy owe teksty, mające w warstwie deklaratywnej przełamywać dominującą narrację wokół kategorii kobiecości – rzeczywiście odcinają się od postrzegania bohaterek przez pryzmat ich tradycyjnych ról społecznych.

Instrumentalizacja wątków historycznych i politycznych w serialu animowanym Spider-Man (1994)

Filip Rybiak, filip.rybiak@interia.pl, Wydział Historyczny, Uniwersytet Gdański

Spiderman obecnie jest jedną z najbardziej popularnych postaci komiksowych w kulturze. Przygody człowieka-pająka – nastoletniego Petera Parkera, walczącego z superzłoczyńcami oraz przeciwnościami losu – zyskały sobie miliony fanów na całym świecie. 19 listopada 1994 roku premierę miał pierwszy odcinek nowego serialu animowanego o przygodach człowieka-pająka pt. „Spider-Man: The Animated Series”. Emisja bajki trwała, aż do 31 stycznia 1998r. Scenarzystą został John Semper Jr. W serialu wystąpiło wiele innych znanych postaci z uniwersum Marvela. Miał on specyficzną budowę, dzielącą się na różne tematy:

- „Neogenic nightmare”,
- „The sins of the fathers”,
- „Partners in danger”.

Serial zawiera wiele nawiązań do historii oraz zimnowojennej polityki. Sam program skierowany był nie tylko do dzieci, ale także do młodzieży. Odcinki zawierały ukryty przekaz dla oglądających. Twórcy nierzadko instrumentalnie zestawiali ze sobą fakty oraz postacie, aby móc przekazać widzowi oczekiwany obraz rzeczywistości. Przykładem takiego zjawiska mogą być wspomniane wcześniej podziały tematyczne. Neogenika w serialu jest bezpośrednio powiązana z radioaktywnością, a więc promieniowaniem. Ukazana zostaje jako zjawisko destrukcyjne dla człowieka. Kolejnym motywem są polityczne aspekty okresu zimnej wojny. Rosja oraz rosyjskie postacie są z reguły ukazywane pejoratywnie w stosunku do amerykańskich odpowiedników. Aspekty te, na konkretnych przykładach, zgłębione zostały podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Baśnie i bajki jako przedmiot interdyscyplinarnych badań naukowych”.

Mądrała czy głupek? Wizerunek osiołka w bajce na przestrzeni epok

Marta Czapińska-Bambara, marta.czapinska@uni.lodz.pl, Katedra Filologii Klasycznej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, www.uni.lodz.pl

Celem pracy było ustalenie korzeni wizerunku osiołka z popularnej w kulturze masowej XXI wieku bajki pt. „Shrek” z animacji wytwórni „DreamWorks Pictures”. Filmowy, gadający osioł mądrała zdaje się zaprzeczać stereotypowi osła symbolizującego w kulturze przede wszystkim głupotę i naiwność (osioł w satyrach obrazuje tchórzliwego samochwałę lub głupca udającego mędrca), a także brak wrażliwości na sztukę wyższą. Ośle uszy stały się bowiem karą dla mitycznego króla Midasa, za to, że nie potrafił docenić talentu muzycznego Apollina i głosował za przyznaniem wygranej, grającemu na fujarce sylenowi Marsjaszowi. Metodą porównawczą, na podstawie tekstów bajek i opowieści przygodowych autorów starożytnych (Ezopa, Fedrusa, Apulejusza z Madaury), średniowiecznych (Adémara de Chabannes) i humanisty (Niccola Perottiego), prześledzone zostały cechy przypisywane w bajecznych opowiastkach osłom. Okazało się, że współczesny osiołek ma swój pierwowzór w literaturze antycznej, ale nie, jakby się mogło wydawać w bajce starożytnej (z której zaczerpnął jednak niektóre cechy charakteru i sposób zachowania, widoczne szczególnie u osiołka z dwudziestowiecznej opowieści Alexandra Alana Milne’a pt. „Kubuś puchatek”), ale w zupełnie innym gatunku literackim, jakim był romans antyczny, będący rodzajem powieści przygodowej z elementami fantastycznymi i motywami komicznymi. Za pośrednictwem osiołka doszło zatem niejako do scalenia dwóch tradycji literackich, które na oczach współczesnego widza stały się bajką popularną, a osiołek z głupca stał się mądrałą.

Młode buntowniczk. Bohaterki baśni Jessie Burton „Marzycielki” wobec dylematu osobistej wolności

Wioletta Głowa, wig72@wp.pl, *Literaturoznawstwo, Instytut Filologii, Akademia Pomorska, www.apsl.edu.pl*

Wiele pokoleń zostało wychowanych na baśniach i nie ma chyba osoby, która nie znałaby, chociażby jednego utworu Hansa Christiana Andersena czy Braci Grimm. Od najmłodszych lat czytano historie o Brzydkim Kaczątku, Dziewczynce z zapałkami czy o Jasiu i Małgosi. Dzisiaj większość z nich można oglądać na ekranie. Poza tym baśnie należą do kanonu lektur i w ramach zajęć z języka polskiego omawia się zakres rozumienia tych opowieści, analizując ich tematykę, cechy bohaterów czy aspekty moralne. Jednak zanim rozumienie baśni zostanie poddane analizie interpretacyjnej, to pierwszym odczuciem podczas słuchania opowieści jest zaciekawienie głównym bohaterem i jego perypetiami. Zastanawiamy się, czy ten chłopiec lub dziewczynka jest podobna do mnie, jakich ma przyjaciół, a jakich wrogów. Z czasem zaczynamy jedne postacie lubić, a innych nie i staramy się wymyślić sposoby, jak moglibyśmy pomóc bohaterowi w pokonaniu jego trudności. Baśnie rozbudowują rozumienie świata i roli, jaką możemy pełnić w tym świecie. I chociaż baśnie wyrosły na podaniach ludowych, to nic nie stoi na przeszkodzie, aby współcześni pisarze podejmowali próby tworzenia nowych fantastycznych opowieści. Jedną z pisarek, która podjęła się tego zadania, jest Jessie Burton, angielska pisarka znana z takich powieści, jak „Miniaturzystka”, „Muza” czy „Wyznanie”. Napisała baśń pt. „Marzycielki”, która powstała na motywach utworu „Stańcowane pantofelki” autorstwa Braci Grimm. Tytułowe marzycielki to księżniczki, które po śmierci matki zostały pozbawione przez ojca wszelkich możliwości oddawania się swoim ulubionym zajęciom. Zostały zamknięte w ciasnej, ciemnej sali i poddane kontroli króla. Jednak księżniczki znalazły w pokoju tajne przejście, którym co noc wymykały się na zewnątrz i po pokonaniu różnych trudności docierały do miejsca, gdzie mogły tańczyć i spotykać się z lwicą, pawiem i tukanami. Ostatecznie udaje się jednej z księżniczek pozbawić ojca jego władzy i od-

zyskać utraconą wolność. I to właśnie ten motyw stanie się myślą przewodnią w analizie niniejszej baśni. Omówione zostaną postawy bohaterek, jako buntowniczek, małych kobietek, które walczą o prawo do spełniania swoich marzeń i pomimo lęku przed gniewem ojca podejmują próby odzyskania swobody życia i możliwości rozwijania swoich różnorodnych zainteresowań. Przyjrzenie się temu aspektowi opowieści, pozwoli na dostrzeżenie, jak ważne jest wzmacnianie w młodych odbiorcach nie tylko przekonania, że warto walczyć o swoje marzenia, ale przede wszystkim, że warto je mieć.

Motywy historyczne bezpośrednie i powiązane w bajce Scooby-Doo Show (1976)

Filip Rybiak, filip.rybiak@interia.pl, Uniwersytet Gdański, Wydział Historyczny

Seria filmów Scooby-Doo jest obecnie popularna na całym świecie. Rozpoczęcie projektu przypada na pierwszy serial animowany (1969-1970) pt. „Scooby-Doo, where are you!?” (z ang. „Scooby Doo, gdzie jesteś!?”). Kreskówka z oryginalną fabułą z miejsca zyskała rangę kultowej, a jej popularność doprowadziła do powstania w 1976r. kolejnej serii animowanej „The Scooby Doo Show”. Do obsady dołączyły w niej nowe postacie, jednakże zachowany został schemat odcinków z poprzednich odsłon polegający na rozwiązywaniu przez grupę nastoletnich detektywów zagadek kryminalnych. We wspomnianym „The Scooby-Doo Show” pojawiły się liczne nawiązania do historii oraz kultury. Był to temat przewodni moich dociekań. W bajce odróżnić możemy dwa typy motywów historycznych: bezpośrednie oraz powiązane. Przekaz bezpośredni nawiązuje do prawdziwych wydarzeń oraz postaci, z kolei tematy powiązane zniekształcają fakty i nazewnictwo historyczne zachowując jednakże dużo tropów pozwalających nakierować oglądającego na poruszony temat. Jedną z przyczyn takich zabiegów może być chęć wywołania zainteresowania historią i kulturą w dzieciach oglądających serial animowany. Wspomniana odsłona kultowej bajki porusza w lwiej części historię i kulturę kontynentu amerykańskiego, z racji na kraj produkcji, którym było USA. Częściowo są również ukazane historie związane z Europą, dotyczą one głównie najpopularniejszych motywów kulturalno-historycznych. Co charakterystyczne dla czasów zimnowojennych, w bajce nie widzimy nawiązań do historii i kultury dzisiejszej Rosji (a ówczesnego ZSRR). Wykład na konferencji oraz artykuł odpowiedzą szczegółowo na pytanie jakiej historii uczy kreskówka „The Scooby-Doo Show” z 1976r?

Nieśmiertelność baśni „Tysiąca i jednej nocy”

Jamila Oueslati

Baśnie Tysiąca i jednej nocy reprezentują jedną z najważniejszych twórczości arabskiej z jej wieloma ramami narracyjnymi i legendarnymi historiami. Miało to znaczący wpływ na cechy i narrację w literaturze – w szczególności – i ogólnie na twórczość artystyczną, ze względu na narracyjną atmosferę, którą charakteryzuje ekscytujący dramatyczny konflikt, poczynając od jego wejścia z historią „Szahriar the King”, który upiera się przy zabijaniu dziewczyc, a następnie ekscytujące spotkanie z Szeherazadą, która próbuje ratować siebie i dziewczyny przed krwawą chęcią zemsty na płci „kobiet” za zdradę swojej pierwszej żony. Opowiadając historie, Szeherazada próbuje uwolnić go od tego „kompleksu zdrady”, by potraktować go swoją zdolnością do opowiadania w trudnym zadaniu, ale w końcu jej się to udaje.

Jeśli literatura ludowa wyrasta z podświadomości i zbiorowego odczucia ludzi, naturalne było, że anonimowy narrator ludowy interweniował poprzez ciągłe dodawanie ustne lub modyfikacje baśni Tysiąca i jednej nocy zgodnie z rozwojem epoki i warunków społecznych, aż „Tysiąc nocy” osiągnęło swoją ostateczną, znaną nam dzisiaj formę wydania Bulaqa z 1835 roku.

Opowieści Tysiąca i jednej nocy były źródłem inspiracji dla różnych pisarzy, którzy czerpiąc z niej i korzystając z jej skokowego ducha i zdolności do emocjonalnego kształtowania, dodawali do niej realistyczne elementy pasujące do czasu i miejsca, w którym żyją. Na poziomie akademickim naukowcy badają jego korzenie i wpływ na kreatywne pisanie.

Zainteresowanie Europy Zachodniej baśnią Tysiąca i jednej nocy jest widoczne w literaturze, malarstwie, rzeźbie i muzyce, odkąd została po raz pierwszy przetłumaczona na francuski przez Antoine'a Gallana, w wolnym tłumaczeniu od 1704 do 1717 roku, a następnie na wiele języków europejskich, po rozbudzeniu ciekawości wielu pisarzy i literatów, zwłaszcza orientalistów, którzy odnaleźli w świecie tych opowieści odpowiedni obraz Wschodu z jego mieszanką wielu kultur, wynikającą z ekspansji kultury arabskiej na wschód w kierunku Persji i Indii oraz na zachód w każdym kierunku.

Noc opowieści w Słowińskim Parku Narodowym. Od pomysłu do realizacji

Lukasz Fuglewicz, *l.fuglewicz@slowinskipn.pl*, Dział Edukacji, Słowiński Park Narodowy, *www.slowinskipn.pl*

Rok 2022 jest kolejnym rokiem, w którym w Słowińskim Parku Narodowym wykorzystywane są baśnie, bajki, opowiadania w działaniach edukacyjnych. Celem pracy jest podzielenie się tzw. dobrymi praktykami ze zorganizowanego wydarzenia otwartego pod nazwą „Noc opowieści”.

Inspirując się Światowym Dniem Opowiadania – święta zainicjowanego w Szwecji postanowiliśmy włączyć się w nurt żywego słowa. Spotkanie gawędziarzy ze słuchaczami, które odbyło się w SPN miało za zadanie stworzyć warunki do zaprezentowania wyboru bajek regionalnych. W użyciu znalazły się te, znane ze starszych wydawnictw, ale również nowe utwory oraz teksty własne (niepublikowane). Tym samym był to krok do lepszego poznania naszego dziedzictwa i jego wartości.

Znajomość legend została zweryfikowana poprzez wywiad swobodny. Jako, że na spotkaniu każdy miał głos, kilka utworów zostało zaprezentowanych publicznie przez uczestników spotkania. Badania ankietowe nawiązujące do audycji radiowej o „Nocy opowieści” dopełniły obrazu znajomości legend, przekazu jaki w sobie zawierają oraz zainteresowania potencjalnych uczestników w kontekście organizowania podobnych wydarzeń w przyszłości.

Bajki edukacyjne, szczególnie te o tematyce regionalnej mają solidne podstawy do szerszego zastosowania podczas spotkań z odbiorcami w każdym wieku. Niemniej podczas wydarzeń typu „Noc opowieści” na ich korzyść działają okoliczności towarzyszące np.: komfortowe warunki w miejscu organizacji spotkania, czy aktywności dla bardziej wymagających uczestników, w tym dzieci.

Śmiechoterapia. Bajki terapeutyczne Christiny Nöstlinger i Grzegorza Kasdepke – analiza komparatystyczna

Małgorzata Filipowicz, m.filipowicz@uw.edu.pl Wydział Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego

Współczesne bajki Grzegorza Kasdepke i Christiny Nöstlinger (nieżyjącej już austriackiej pisarki) wpisują się w nurt utworów literackich o charakterze terapeutycznym. W myśl założeń Riesa komizm zakłada dystans i wyeliminowanie empatii, co prowadzi do *z dystansowania się wobec problemu, a tym samym jego akceptacji*. Wraz z funkcją terapeutyczną tej literatury powiązana jest jej funkcja rozrywkowa, ponieważ komizm tych utworów gwarantuje „higienę psychiczną”. *Vis comica* jawi się tutaj jako *forma samoobrony przed kryzysem psychicznym, przed pesymizmem, depresją, zwątpieniem we własne siły i możliwości* oraz przed stłamszeniem psychicznym pochodzącym z zewnątrz. Bajki Nöstlinger i Kasdepke wykazują również funkcję edukacyjną. Współczesna cywilizacja, w której dominuje komercja, konsumpcja, emocjonalne wyobcowanie jednostki (stres, lęk przed chorobą, przed śmiercią etc.), wszystko to wpływa negatywnie na psychikę młodych ludzi. Dlatego literackie credo obydwu autorów proklamuje humorystyczny stosunek do świata i innych ludzi (empatia, miłość, dobro) oraz osvajanie trudnej rzeczywistości poprzez śmiech, w myśl zasady: To, czego nie mogę zmienić, mogę przynajmniej nazwać i obśmiać. Świat zewnętrzny wprawdzie nie zmieni się, ale mogę odczuć wewnętrzną ulgę.

W bajkach terapeutycznych Christiny Nöstlinger i Grzegorza Kasdepke ironia jawi się jako zabieg kompozycyjny (technika złożenia), w myśl której forma wypowiedzi ironiczej przeczy jej treści. W przypadku obydwu autorów można technikę komiczną najdokładniej zanalizować w obszarze komizmu językowego. Potencjał komiczny jest tutaj generowany między innymi dzięki metaforom, porównaniom, złożeniom (z niem. Komposita), wyrażeniom idiomatycznym, archaizmom, zapożyczeniom z innych języków oraz językowi potocznemu. Współczesne bajki terapeutyczne wprowadzają

młodych czytelników zarówno w świat języka, jak również konfrontują go z kulturą, ponieważ, zgodnie z założeniami o charakterze językowo-kulturowym, to właśnie język jest nośnikiem kultury danej społeczności.

Wartości ekologiczne w bajce Carla Cuppiniego „Il mistero delle meraviglie scomparse”

Karolina Kopańska, *karo.kopanska@gmail.com*, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego, <https://sd.ug.edu.pl/>

„Il mistero delle meraviglie scomparse” [Tajemnica zaginionych cudów – tłumaczenie własne] jest pierwszą książką dla dzieci w dorobku Carla Cuppiniego. Wydana w 2021 roku przez wydawnictwo Marcos y Marcos, spotkała się z ciepłym przyjęciem ze strony czytelników. Bajka posiada głębię filozoficzną, która jest wyznacznikiem najlepszych publikacji dla dzieci.

Filippo i Francesca, protagoniści, wyruszają w podróż do źródeł rzeki, chcąc ochronić Florencję przed wojną o odzyskanie utraconych zabytków, które nieoczekiwanie znalazły się poza granicami miasta i kraju. Dzieci chcą negocjować z rzeką Arno, odpowiedzialną za całe zamieszanie, powrót zabytków na miejsce. Ich podróż do źródła rzeki staje się podróżą inicjacyjną, wypełnioną przygodami, mającą walor dydaktyczny. To książka formacyjna, która wskazuje na konieczność odzyskania łączności z naturą.

W referacie zostały omówione wartości ekologiczne zawarte w tekście. Bajka została odczytana za pomocą ekokrytyki, metody interpretacji tekstu literackiego, która na pierwszy plan wysuwa relację człowieka z jego środowiskiem. Dzieci, płynąc w górę rzeki, odkrywają dziewiczą przyrodę. Otacza je świat, którego nie znają, pełen wibrującego życia: insektów, ryb, płazów, ptaków i ssaków. Wejście do lasu, w celu znalezienia źródła, nie budzi niepokoju, z którym ciemny las archetypicznie się kojarzy. Dzieci czują się częścią otaczającej je przyrody.

W analizie został wyraźnie podkreślony silny etyczno-pedagogiczny wymiar tekstu. Człowiek musi zejść ze swojego antropocentrycznego piedestału i zrozumieć, że jego przetrwanie zależy od tego, czy nauczy się współegzystować z innymi gatunkami.

Indeks Autorów

Bil K.E.	19
Czapińska-Bambara M.	27
Filipowicz M.	33
Fuglewicz Ł.	32
Gajda A.	17
Głowa W.	28
Grzegorzewska A.	22
Kaliszewska-Henczel M.	25
Kopańska K.	35
Koteńko S.	21
Oueslati J.	31
Rogalska-Marasińska A.	11
Rybiak F.	26, 30
Słowik M.	24
Sowa-Bacia K.	20
Stanulewicz D.	13
Szewczyk-Kowalczyk J.	25
Wajs S.	23

IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Baśnie i bajki jako przedmiot interdyscyplinarnych badań naukowych” odbyła się online 30 czerwca 2022 roku.

Głównym celem Wydarzenia było zapewnienie uczestnikom przestrzeni do wymiany refleksji na temat bajek i baśni w literaturze, kulturze masowej oraz w obrębie psychologii. Podczas Konferencji uczestnicy poruszali tematy dotyczące bajkoterapii, wartości przedstawianych w literaturze dla dzieci czy sylwetek bohaterów ukazywanych w bajkach. W tematykę Konferencji wprowadzili nas Goście Honorowi: dr hab. Aneta Rogalska-Marasińska, prof. UŁ (Uniwersytet Łódzki) oraz dr hab. Danuta Stanulewicz, prof. UG (Uniwersytet Gdański). Uczestnicy Wydarzenia mieli możliwość przedstawienia swoich prac badawczych i przeglądowych w formie wystąpienia ustnego oraz wysłuchania wykładów zaproszonych Gości Honorowych.

IV Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Baśnie i bajki jako przedmiot interdyscyplinarnych badań naukowych” została zorganizowana przez Fundację na rzecz promocji nauki i rozwoju TYGIEL.

Fundacja
TYGIEL

Fundacja na rzecz promocji nauki i rozwoju TYGIEL
www.fundacja-tygiel.pl

ISBN 978-83-67194-64-8

9 788367 194648